

УДК 371.134:811.161.2(07)

Гончарук Валентина,
кандидат педагогічних наук,
доцент кафедри української літератури,
українознавства та методики їх навчання
Уманського державного педагогічного
університету імені Павла Тичини,
Гончарук Віталій,
інженер-дослідник I категорії Національного
дендрологічного парку «Софіївка» НАН України

ФОРМУВАННЯ НАЦІОНАЛЬНО-МОВНОЇ ОСОБИСТОСТІ МАЙБУТНЬОГО УЧИТЕЛЯ-СЛОВЕСНИКА У ПРОЦЕСІ ЙОГО ПРОФЕСІЙНОЇ ПІДГОТОВКИ

Анотація. Складні соціально-політичні процеси в Україні висувають високі вимоги до особистості, серед яких основною є вільне володіння українськими національно-мовними скарбами. У наш час особистість повинна зберігати історичну та фольклорну пам'ять, відроджувати національну культурну спадщину, дбати про культуру мови. Важливою складовою формування національно-мовної особистості є її духовний розвиток, виховання любові й пошани до рідного слова, народу, його одвічних цінностей та ідеалів. Таку особистість може виховати тільки національно свідомий учитель-словесник, справжній патріот і громадянин України, підготовку якого успішно здійснює Уманський державний педагогічний університет імені Павла Тичини.

Ключові слова: національно-мовна особистість, майбутній учитель-словесник, професійна підготовка, культура мови, духовний розвиток.

Аннотація. Сложные социально-политические процессы в Украине предъявляют высокие требования к личности, среди которых основной является свободное владение украинскими национально-языковыми сокровищами. В наше время личность должна сохранять историческую и фольклорную память, возрождать национальное культурное наследие, заботиться о культуре речи. Важной составляющей формирования национально-языковой личности является ее духовное развитие, воспитание любви и уважения к родному слову, народа, его исконных ценностей и идеалов. Такую личность может воспитать только национально сознательный учитель-словесник, настоящий патриот и гражданин Украины, подготовку которого успешно осуществляет Уманский государственный педагогический университет имени Павла Тичины.

Ключевые слова: національно-языковая личность, будущий учитель-словесник, профессиональная подготовка, культура речи, духовное развитие.

Abstract. Complex social and political processes in Ukraine have high requirements for the individual, among which the main are fluent possession of the Ukrainian national linguistic treasures. Nowadays, a person should preserve the historical and folk memory; revive the national cultural heritage, to care about the culture of the language. An important part of the formation of national and linguistic identity is its spiritual development, a love and respect to native words, the people, their eternal values and ideals. Only national-conscious teacher-philologist can bring up such personality, a true patriot and a citizen of Ukraine, the preparation of which is successfully realize in Uman State Pedagogical University named after Pavlo Tychyna.

Keywords: national and linguistic identity, future teacher, philologist, training, culture, language and spiritual development.

Сьогодні диктує високі вимоги до особистості, яка у майбутньому буде працювати для зміцнення держави, закріплення її сильних позицій у світі, буде дбати про збереження національної спадщини, відтворення її найкращих зразків. Найголовнішою вимогою серед усіх інших є вільне володіння українськими національно-мовними надбаннями, «виражальними засобами рідної мови – її видами, типами, стилями і найважливішими жанрами, акумульованими в ній духовними скарбами» [1, с. 5]. Актуальною стає проблема формування особистості, яка «вміє орієнтуватися в потоці різноманітної, суперечливої інформації і спроможна вільно, в досконалій мовній формі виражати власну позицію патріота і громадянина щодо певних життєвих явищ» [1, с. 6].

Означеній проблемі присвятили наукові розвідки мовознавці, літературознавці, українознавці, а також методисти, педагоги-практики: І. Білодід, О. Біляєв, Г. Богін, Ф. Буслаєв, М. Вашуленко, В. Виноградов, Т. Донченко, Ю. Караулов, Л. Мацько, Л. Паламар, М. Пентилюк, О. Потєбня, О. Семенов, О. Семенюк, Т. Симоненко, О. Смолінська, Л. Струганець, І. Франко, Н. Шумарова та ін.

Ціла низка учених відзначила, що мова – це феномен етносу, народу, нації, вона забезпечує нормальне її функціонування в усіх проявах: політичному, державному, економічному, культурному. В. В. Жайворонок для підтвердження цієї тези у своєму посібнику «Українська етнолінгвістика» використовує вислів Д. Овсянико-Куликовського: «Мова народу, народності чи їхньої діаспори – то генетичний код національної культури, запорука самобутності та самозбереження» [2, с. 5]. Тільки завдяки знанню мови можна проникнути у внутрішню суть народу, його душу, характер.

З упевненістю стверджуємо, що формувати національно-мовну особистість повинні усі, без винятку, освітні інституції, навчальні заклади. А завдання вищих навчальних педагогічних закладів полягає у тому, щоб забезпечувати якісну мовну підготовку вчителів-словесників, сприяти їхньому духовному розвитку, формуванню національної свідомості, а також виховувати в них пошану до рідного слова, народу, його одвічних цінностей та ідеалів, відповідальність за мовленнєвий вчинок («Слово – не горобець, вилетить – не спіймаєш»).

Мета статті – розкрити основні аспекти становлення національно-мовної особистості майбутнього вчителя-словесника у процесі їх підготовки у вищому навчальному педагогічному закладі.

Нові стратегії освіти нашого часу вимагають використання в навчально-виховному процесі новітніх інформаційних технологій у нерозривному зв'язку з високою мовною культурою. За таких умов педагог повинен навчити молодих людей ефективно, творчо освоювати і осмислювати, критично оцінювати значний потік інформації. З цією метою викладач (так само і вчитель) повинен відбирати з інформаційного потоку різного гатунку найбільш цінне, нетлінне, незнищенне упродовж віків, на якому виховувалося не одне покоління національно свідомих українців.

Видатні педагоги К. Д. Ушинський, В. О. Сухомлинський, М. Г. Стельмахович довели, що національний тип мовної особистості формується на засадах української філософії, народних традиціях, морально-етичних цінностях народу. К. Д. Ушинський називає мову народу «цвітом усього його духовного життя», вказує на те, що в народній мові відбивається не тільки природа рідного народу, а й уся історія його духовного життя. Він розкриває неоціненне значення нашого слова протягом усєї історії народу: «У скарбницю рідного слова складає одне покоління за другим плоди глибоких сердечних переживань, плоди історичних подій, вірування, погляди, сліди пережитого горя і пережитої радості, – одним словом, весь слід свого духовного життя народ дбайливо зберігає в народному слові» [9, с. 269–270].

В. О. Сухомлинський відповідальність за культуру мови покладав на вчителів-словесників. «Вдумайся, друже-вчителю, рідної мови, – писав він, – вдумайся в те, яка велика відповідальність покладається на нас – прищепити кожному нашому вихованцеві тонкість бачення світу, глибоку сердечну шану до всього, що оточує нас, що збережено поколіннями наших предків і що твориться нині роботящими руками мільйонів трударів. Від нас, друже, залежить те, щоб громадянин, якого ми виховуємо, бачив світ очима патріота» [7, с. 3].

М. Г. Стельмахович радить учителеві на уроках мови широко використовувати види і жанри народної творчості та художньої літератури, ознайомлювати учнів з народним мовленнєвим етикетом [5, с. 22].

О. М. Семенов зазначає, що творчий, культуромовний вчитель буде виховувати в учнів потребу у вивченні рідної мови. Власним прикладом ставлення до рідного слова педагог сприятиме формуванню духовного світу, цілісних світоглядних уявлень, загальнолюдських ціннісних орієнтирів учнів шляхом прилучення через мову до культурних надбань рідного народу і людства [4].

Формування національно-мовної особистості на факультеті української філології в Уманському державному педагогічному університеті здійснюється під час ґрунтового вивчення студентами мовознавчих і літературознавчих курсів, а також дисциплін народознавчого циклу (фольклор України, українська міфологія, етнографія України, методика викладання народознавства).

На лекціях із мовознавчих і літературознавчих дисциплін викладачі разом зі студентами з'ясовують справжні причини складного становища рідної мови. Наші вороги, силкуючись знищити національну свідомість українців, їхню історичну пам'ять, основний удар спрямовували на мову. «Це і намагання нав'язати литовську культуру, ополячення українців, їх зросійщення, австро-угорське уярмлення і нищення України. Особливих втрат зазнала українська мова і культура з часу її насильницького обмосковщення», – зазначає І. Мартинюк [3, с. 60]. Викладачі на багатьох прикладах доводять, що рідна мова особливо необхідна дитині у процесі її становлення, адже «коли чужа мова витісняє рідну в процесі формування особистості дитини, відбувається відлучення її від найсвятішого – всього материнського, батьківського» [6, с. 39].

Навчально-виховна діяльність студентів у педуніверситеті проходить у формі лекцій, семінарів, тренінгів, практичних занять, екскурсій, експедиційних досліджень, фольклорних та етнографічних практик, зустрічей з відомими етнографами, фольклористами, народними майстрами, респондентами, відвідування виставок, театралізованих народознавчих заходів. На них студенти знайомляться з самобутніми формами втілення етнічного світогляду, своєрідним комплексом і оригінальним типом національного світобачення. Майбутні вчителі опановують мовні традиції українського народу, серед яких виділяємо етикетні, ритуального мовлення, традиції раціонального користування словом, антропонімічні, говірккові. Такі традиції несуть у собі історичну,

пізнавальну, естетичну цінність і є джерелом збагачення літературної мови. Мовні традиції українців виховують пошану до думки іншої людини, правильність, ясність, точність, виразність мовлення, тобто виступають риторичними засобами мовлення.

Викладачі кафедри української літератури, українознавства та методики їх викладання, дбаючи про розвиток культури мовлення студентів, велику увагу звертають на роботу зі словниками, енциклопедіями, термінологічними довідниками з української мови та літератури, а також з енциклопедією українознавства, словниками-довідниками з фольклору, словниками символів, словниками ремісничої термінології та ін.

У процесі вивчення курсу історії української літератури значна увага приділяється ознайомленню студентів з видатними персоналіями (Г. Квіткою-Основ'яненком, І. Котляревським, Т. Шевченком, І. Франком, Лесею Українкою, І. Нечуєм-Левицьким, П. Кулішем, М. Коцюбинським, С. Єфремовим, М. Бажаном, Ю. Смоличем, ін.), життя яких є прикладом патріотизму, високого рівня національної свідомості, відданості рідному народу, боротьби за право писати рідною мовою, що має безпосередній вплив на вироблення позитивної мотивації майбутнього вчителя-словесника до вивчення мовного багатства з учнями в школі.

На заняттях з фольклору України викладачі враховують педагогічну спрямованість курсу – не лише допомагають студентам засвоїти жанри фольклору, що вивчаються в сучасній школі (колискова, приказка, історична пісня, дума), а й більше уваги приділяють вивченню фольклору як мистецтва слова, формуванню ідеалу людини, українського менталітету.

Під час викладання етнографії України до свідомості студентів доноситься наскрізна думка: «Нині йде мова про духовну насиченість усього життя народу (духовність – основна риса національно-мовної особистості), що проявляється **в мові**, фольклорі, характері, світогляді

народу, в свідомості та ментальності». Тому особливу увагу в процесі вивчення цього курсу ми приділяємо розкриттю аспектів духовної культури (уявлення та вірування, народне мистецтво, символіка), а явища матеріальної культури розглядаємо у тісному взаємозв'язку з духовною.

Крім знань з дисциплін українознавчого циклу, формуванню національно-мовної особистості майбутнього вчителя-словесника в педагогічному університеті сприяють глибокі знання з психолого-педагогічних та загальнокультурних дисциплін на засадах українознавства, уміння та навички використання набутих знань в педагогічній, фольклорній та етнографічній практиках.

Так, зі студентами-філологами поглиблено вивчається педагогічна спадщина К. Д. Ушинського, в якій визначальне місце посіли проблеми сутності, природи і методики викладання рідної мови. Видатний педагог, розглядаючи вплив рідної мови на дитину, відмічав, що мова – це «тонка, що обіймає душу, атмосфера, крізь яку вона все бачить, розуміє і почуває» [9, с. 272]. Він прогресивно на той час вбачав у рідній мові **духовне начало**, і зазначав, що «мова народу є суцільний органічний його утвір, який виростає у всіх своїх народних особливостях з якогось одного, таємничого, десь у глибині народного духу захованого зерна» [9, с. 269], а також висловлювався, що людська мова – це «акт духу», «самий розвиток духу» [9, с. 270], що «вводячи дитину в народну мову, ми водимо її в світ народної думки, народного почуття, народного життя, в сферу народного духу» [9, с. 337]. Цінними для професійного становлення студентів будуть такі твердження педагога: з допомогою мови дитина здобуває знання, розвиває мислення, спілкується з людьми; мова сприяє розвитку розумових сил дитини, формує особистість.

У процесі вивчення психолого-педагогічних дисциплін студенти розглядають основні ідеї стосовно великого педагогічного потенціалу мови

Г. Г. Ващенко, О. В. Духновича, І. І. Огієнка, С. Ф. Русової,
М. Г. Стельмаховича, В. О. Сухомлинського, П. Д. Юркевича та ін.

Під час усіх видів практик на факультеті української філології кожен студент-практикант має можливість проявити себе як особистість, яка не лише володіє рідним мовленням, а й виявляє мовне чуття естетичної цінності рідного слова, мовний смак, мовну стійкість, виступає за збереження і подальший розвиток національної культури та державності.

В фольклорних та етнографічних експедиціях до сіл Уманського і сусідніх районів студенти під керівництвом викладачів досліджують локально-територіальні особливості мови, фольклору, традиційно-побутової культури, календарної, сімейної обрядовості, народного мистецтва. Безпосереднє знайомство студентів з носіями народної творчості, спостереження за її «живим» побутуванням сприяє вихованню їхньої національної гордості й патріотизму, розвитку мовлення.

Під час проходження державної педагогічної практики студенти використовують весь арсенал своїх знань та поповнюють їх із додаткових джерел, отримують задоволення від «живого» спілкування з учнями, розвивають своє усне мовлення та свою емоційну культуру, збагачують активний словниковий запас, проявляють свої вольові якості, оволодівають вміннями та навичками проводити уроки та позакласні заходи.

Таким чином, упродовж навчання в університеті студенти-філологи мають змогу оволодіти необхідним обсягом знань, умінь і навичок, який дозволить їм на високому рівні формувати українську національно-мовну особистість у процесі викладання мови, літератури, україно- чи народознавства в загальноосвітніх навчальних закладах.

Ми впевнені, що отримавши якісну національно-мовну підготовку в Уманському державному педагогічному університеті, вчителі-словесники будуть дбати про розвиток в учнів високої мовної культури, вимагати від них досконалого володіння рідною мовою, що сприятиме їх залученню до

невмирущих скарбів української духовності, до культурних та історичних надбань свого народу, адже мова – це той «найживіший, найбагатший і найміцніший зв'язок, що з'єднує віджилі, живущі і майбутні покоління в одне велике, історичне, живе ціле» [8, с. 123].

Список використаних джерел

1. Білодід І. К. Мовознавча наука і школа / І. К. Білодід // Мовознавство і школа / відп. ред. М. А. Жовтобрюх. – К. : Наукова думка, 1981. – С. 5–21.
2. Жайворонок В. В. Українська етнолінгвістика : Нариси : навч. посіб. для студ. вищ. навч. закл. / В. В. Жайворонок. – К. : Довіра, 2007. – 202 с.
3. Мартинюк І. В. Національне виховання : Теорія і методологія / І. В. Мартинюк. – К. : ІСДО, 1995. – 160 с.
4. Семенов О. М. Етнолінгводидактична культура вчителя-словесника : навч. посіб. для студ. / О. М. Семенов. – Глухів : РВВ ГДПУ, 2005. – 152 с.
5. Стельмахович М. Етнопедагогічні основи методики української мови / М. Стельмахович // Українська мова і література в школі. – 1993. – № 5–6. – С. 19–23.
6. Ступарик Б. М. Національна школа : витоки, становлення / Б. М. Ступарик. – К. : ІЗМН, 1998. – 336 с.
7. Сухомлинський В. О. Слово рідної мови / В. О. Сухомлинський // Українська мова і література в школі. – 1968. – № 12. – С. 1–10.
8. Ушинський К. Д. Рідне слово / К. Д. Ушинський // Вибрані педагогічні твори : у 2 т. – К., 1983. – Т. 1. – С. 121–133.
9. Ушинський К. Д. Твори : в 6-ти т. / К. Д. Ушинський ; відп. за укр. вид. Г. С. Костюк, С. Х. Чавдаров. – Т. 1. – К. : Радянська школа, 1954. – 449 с.